

Adam Bartosz

WYDAWNICTWA O TEMATYCE ROMSKIEJ 2014-2015

2014

Wieloletni niemiecki korespondent na Bałkanach, Norbert Mappes-Niediek, w swoich rozważaniach nad współczesną sytuacją Romów w Europie Wschodniej i stosunkiem do nich społeczeństw większościowych dochodzi do wniosków odmiennych, aniżeli większość działaczy i polityków¹. Poddaje krytyce politykę państw zachodnich i programy „pomocowe” Unii Europejskiej. Jeden z recenzentów tak pisze o jego książce: „Byłoby chyba najlepiej, gdyby po prostu zapomnieć o wszystkim, co do tej pory uchodziło za wiedzę o Romach, i przeczytać tę książkę, która – choć niczego nie upiększa – wiele kwestii przekonująco wyjaśnia, a przy tym jest dobrze napisana” (Bernolf Reis).

W poprzednim tomie „Studiów Romologica”² zostały zrecenzowane dramatyczne wspomnienia cygańskiego chłopca Mano (Mano Hölenreiner) z czasów nazizmu, wydane teraz w języku polskim³.

Trzy kolejne prezentowane pozycje są rezultatem projektów artystycznych, podjętych w gronie osób zajmujących się sztuką. Są to trzy katalogi, towarzyszące różnym przedsięwzięciom z dziedziny sztuk plastycznych. Zacznijmy od „nieromskich” autorów projektu. To realizowany w ciągu roku 2014 przez tarnowskie BWA projekt *Tajsa*⁴. Autorkami projektu-wysta-

¹ Norbert Mappes-Niediek, *Biedni Romowie, źli Cyganie. Stereotypy i rzeczywistość*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014, ss. 230, ISBN 978-83-233-3784-3.

² Sławomir Kaprański, *Kiedy tożsamość jest ciężarem ponad siły*, „Studia Romologica”, 2015, 8, s. 205–210.

³ Anja Tuckermann, *Mano. Chłopiec, który nie wiedział gdzie jest*, Wydawnictwo Ni-sza, Warszawa 2014, ss. 312 + 16 il. cz b., ISBN 978-83-62795-31-4.

⁴ Katarzyna Roj, Joanna Synowiec (red.), *Tajsa. Katalog wystawy*, BWA w Tarnowie,

wy, a właściwie rozmaitych działań artystycznych i parartystycznych były Katarzyna Roj i Joanna Synowiec, a projekt-wystawa dedykowany został „społecznościom romskim na świecie”, jak pisały Autorki w materiałach informacyjnych. W projekcie brali udział tarnowscy Romowie, zarówno jako tło działań, jak też jako aktywni uczestnicy. Trwałym rezultatem projektu jest zaś mural autorstwa Stacha Szumskiego na ścianie jednego z budynków tarnowskich⁵ oraz rzeczona publikacja, będąca zbiorem tekstów okółromskich.

Pozostałe dwie publikacje to katalogi, będące rezultatem działań artystycznych Małgosi Mirgi-Tas i zespołu artystów, których potrafi ona skupić wokół tych działań. To kolejny, czwarty katalog pleneru artystycznego odbywanego od kilku lat w Czarnej Górze, cygańskiej osadzie na Podtatrzu, w którym biorą udział zarówno artyści romscy, jak też – coraz więcej – nieromscy sympatycy sztuki romskiej⁶. Drugi katalog dotyczy kolejnej inicjatywy Małgorzaty Mirgi-Tas, projektu *Zalikierdo Drom/Przerwana Droga*, poświęconego przypomnieniu Zagłady Romów w czasie nazizmu⁷. Szczególną okazją do nawiązania do tej tragedii była 70. rocznica zagłady społeczności romskiej (w sierpniu 1944 r. Niemcy zamordowali w komorze gazowej Birkenau pozostałe z tzw. Zigeunerlager ok. 3000 Romów). Wystawa była w zorganizowana przez Okręg Warszawski Związku Artystów Plastyków, a prace prezentowane na niej były dziełami Krzysztofa Gila, Małgorzaty Mirgi-Tas i Marcina Tasa⁸.

Do tematyki martyrologicznej nawiązują kolejne publikacje. Są to: opracowana przez romską doktorantkę Agnieszkę Caban i pracownicę muzeum – Miejsce Pamięci w Bełżcu Ewę Koper historia Romów w obozie w Bełżcu, gdzie niedawno (w 2012 r.) odsłonięto pomnik poświęcony pamięci ich tragedii⁹, oraz wydana przez Związek Romów Polskich broszura z serii *Romowie wczoraj i dziś* o romskich ofiarach obozu zagłady w Treblince¹⁰.

Tarnów 2014, ss. 399, ISBN 978-83-938677-2-1; Zob. też https://www.facebook.com/events/1482203255336808/?active_tab=discussion [dostęp: 11.10.2016].

⁵ Zob. tekst Ewy Łączyńskiej-Widz w bieżącym numerze „Studiów Romologica”.

⁶ *Jaw Dikh. 4th International Event of Roma Art. Czarna Góra 2014*, Romskie Stowarzyszenie Oświatowe HARANGOS, Kraków 2014, ss. 52, ISBN 978-83-62719-05-1.

⁷ *Zalikierdo drom [Przerwana droga/Interrupted road]. Katalog wystawy*, Okręg Warszawski Związku Artystów Plastyków, Warszawa 2014, ss. 97, ISBN 978-8-389099-89-1.

⁸ Zob. też tekst Elżbiety Mirgi-Wójtowicz w bieżącym numerze „Studiów Romologica”.

⁹ Agnieszka Caban, Ewa Koper (red.), *Historia Romów i Sinty w obozie pracy zagłady w Bełżcu*, Szkolny Związek Sportowy w Radomiu, Radom 2014, ss. 52, ISBN 978-83-938879-0-3.

¹⁰ Krzysztof Bukowski, *Tragedia Romów w Niemieckich Nazistowskich Obozach w Treblince (w dokumentach Oddziałowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi*

Aktywności jednego z wicemarszałków województwa małopolskiego, Stanisława Sorysa, zawdzięczamy dwie kolejne publikacje. Wydał on swoją pracę habilitacyjną poświęconą tematyce romskiej¹¹ a także zorganizował w siedzibie Muzeum Okręgowego Tarnowie konferencję pt. *Kierunki integracji małopolskich Romów*, której wynikiem jest wydawnictwo pokonferencyjne pod tym samym tytułem, zawierające 15 referatów wygłoszonych podczas konferencji¹².

Natomiast nakładem tegoż muzeum ukazała się niewielka publikacja, podsumowująca działalność tarnowskiego Stowarzyszenia Romów, obchodzącego w 2014 r. swoje pięćdziesięciolecie¹³.

Literackim poniekąd przykładem nawiązania do tematyki romskiej jest kolorowa książeczka dla dzieci pod trywialnym tytułem *Mała Cyganeczka* i o takimż, wielce stereotypowym przedstawieniu obrazu Cyganów¹⁴.

W ciągu referowanego roku ukazały się kolejne edycje periodyków o romskiej tematyce: nr 7 „*Studia Romologica*”¹⁵, poświęcony w swej części tematycznej romskiej kobiecie; cztery numery kwartalnika „*Dialog/Pheniben*”; wychodzi nadal radomski „*Kwartalnik Romski*” i szczecińskie „*Romano Atmo*” [dwumiesięcznik].

2015

Kolejny rok przyniósł nieco mniejszy liczbowo, niżeli lata poprzednie, dorobek prac cyganologicznych. Zaczniemy od znakomitego studium Anny Sobieskiej na temat literackich wizerunków Cyganów¹⁶. Autorka poddała analizie literacką twórczość polską i rosyjską na przestrzeni wieków, której tematem są Cyganie. Tę imagologię ekstrapoluje na szersze tło kulturowe

Polskiemu w Szczecinie), Związek Romów Polskich z siedzibą w Szczecinku, Szczecinek 2014, ss. 32, ISBN 978-83-933600-8-6.

¹¹ Stanisław Sorys, *Program na rzecz społeczności romskiej a rzeczywistość, religia, kultura. Studium analityczno-empiryczne na przykładzie Małopolski*, Drukarnia Eikon Plus, Tarnów 2014, ss. 237, ISBN 978-60391-37-2.

¹² Małgorzata Leśniak, Stanisław Sorys (red.), *Kierunki integracji małopolskich Romów*, Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, Kraków 2014, ss. 344, ISBN 978-83-64155-23-9.

¹³ Adam Bartosz, Natalia Gancarz, *Tarnowscy Romowie. Półwiecze osiedlenia – pięćdziesięciolecie Stowarzyszenia*, Muzeum Okręgowe w Tarnowie, 2014, ss. 135, ISBN 978-83-62719-09-9.

¹⁴ Wioletta Piasecka, *Mała Cyganeczka*, Wydawnictwo Baśniowe Krystyna Kielich, Elbląg 2104, ss. 56, ISBN 978-83-939073-0-4.

¹⁵ „*Studia Romologica*”, 2014, 7, ss. 300, ISSN 1689-4758.

¹⁶ Anna Sobieska, *Dzieci Hagar. Literackie wizerunki Romów/Cyganów. Studia imagologiczne*, Wydawnictwo: Oficyna 21, Warszawa 2015, ss. 326, ISBN: 978-83-942909-0-0.

Europy Środkowej i Wschodniej. Wizerunki Cyganów przedstawia z perspektywy trojakiemu mitu, występującego w literaturze tego obszaru kulturowego: Cyganie jako element mitu przestępczego, mitu muzycznego i mitu erotycznego. Konkluzja Autorki nie powinna zaskakiwać, aczkolwiek dla wielu zaskakująca być może:

O tym, jak niewiele wspólnego z rzeczywistością mają owe wyobrażenia, pisać nie trzeba [...]. Coraz intensywniej rozwijające się studia nad wizerunkiem Cyganów w literaturze i kulturze, nad dyskursem o Cyganach, przynoszą bowiem wiedzę nie o samych Cyganach, ale o fantazmatach, które określają bliżej i szczegółowej przede wszystkim tych, którzy je wytwarzają. Rekonstruują świadomość obserwatorów i złudzenia, którym oni podlegają. [...] Z prawdziwymi Romami nie ma to wiele – jeśli nie nic – wspólnego. Wydawałoby się, że o tym, kim są Cyganie naprawdę, opowiedzieć mogą przede wszystkim oni sami (s. 299–300).

W tym samym roku niemiecki antropolog i fotograf Rolf Bauerdick opublikował fascynujący zbiór reportaży¹⁷. Autor w kilkunastu reportażach-opowieściach stara się przedstawić obecną sytuację Romów w Europie, skupiając się głównie na obszarach najgęściej przez tę społeczność zasiedlonych: Węgry, Rumunia, Bułgaria, ale także sięgając do nowo „zdobywanych” przez emigrantów z tych krajów przestrzeni Europy Zachodniej. Z cytatu z tyłu okładki: „W swej nowej książce Rolf Bauerdick nie tylko ma odwagę nazywać Cyganów Cyganami. Przybliżyła nam też we wnikliwy sposób ich ponurą codzienność, ani jej nie upiększając, ani nie demonizując” [„Die Welt”]. Publikacja ta recenzowana była w poprzednim numerze „Studiów Romologica”¹⁸.

Kontynuując wątek reportażu, wymieniam publikację znanej krakowskiej dziennikarki Jolanty Drużyńskiej, która bardzo umiejętnie literacko wplotła historię przymusowego osiedlania Romów w powojennej Polsce w reportaż z organizowanego przez tarnowskie Muzeum Okręgowe Międzynarodowego Taboru Pamięci Romów, w którym sama uczestniczyła kilkakrotnie¹⁹. Autorka wykazała się ogromną znajomością źródeł archiwalnych, związanych z kolejnymi „akcjami” administracji rządowej, zmierzającymi do osiedlenia Cyganów. Przytacza dziesiątki relacji, zaleceń, ra-

¹⁷ Rolf Bauerdick, *Cyganie. Spotkania z nielubianym narodem*, Grupa Wydawnicza Foksal, Warszawa 2015, ss. 323, ISBN 978-83-280-2058-0.

¹⁸ Artur Paszko, *O europejskich Cyganach. Bez upiększeń*, „Studia Romologica”, 2015, 8, s. 233–239.

¹⁹ Jolanta Drużyńska, *Ostatni tabor. Jak władza ludowa zakazała Cyganom wędrowania*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2015, ss. 235, ISBN 978-83-7818-674-8.

portów, spisów milicyjnych, kreśląc przy tym wręcz precyzyjny scenariusz osaczania nierozumiejących tej antycygańskiej kampanii wędrowców.

Kolejne dwie publikacje (jedna po części) są pokłosiem konferencji, organizowanych na Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie w 2014 r. Pierwsza z nich to zbiór materiałów pokonferencyjnych z sympozjum, organizowanego przez ternYpe International Youth Network w sierpniu 2014 r., w ramach upamiętnienia 70. rocznicy Zagłady Romów²⁰. Konferencja, zatytułowana *Education for Remembrance of Roma Genocide*, zgromadziła około 70 romskich uczestników z 25 państw. Natomiast Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, kontynuując serię „Romowie w Polsce i Europie”, wydał czwarty tom prac o tematyce romskiej²¹. Autorami tekstów są zarówno uznani cyganolodzy z różnych dziedzin tej gałęzi nauki i z różnych uczelni (Sławomir Kaprański, Anna G. Piotrowska, Marcin Szewczyk), także z Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, gdzie zainteresowanie tematyką romską pojawiło się przed 10 laty wraz z utworzeniem tu podypłomowych studiów cyganologicznych (Piotr Borek, Bogusław Gryszkiewicz, Marek Karwala), jak też młodych adeptów tychże studiów.

Uhonorowaniem wieloletniej działalności Edwarda Dębickiego na polu krzewienia kultury, nie tylko romskiej, jest wydana z inicjatywy przyjaciół Edwarda publikacja zbiorowa z podtytułem: *Księga dedykowana Panu Edwardowi Dębickiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin oraz sześćdziesiątą rocznicę pracy twórczej i artystycznej*²². Autorami *Księgi* są zarówno bliscy przyjaciele i wielbiciel talentu Dębickiego (Lech Mróz, Michał Jagiełło, Leszek Bończuk, Janusz Draczka, Piotr J. Krzyżanowski), jak też młodsze pokolenie cyganologów. Publikacja zawiera części: *Edward Dębicki – twórca dwóch narodów*, *Polityka państwa wobec Cyganów/Romów po roku 1945*, *Problem tożsamości i edukacji Cyganów/Romów*, *Obraz Cyganów/Romów po osiedleniu*.

Elżbieta Szyszlak wydała obszerną pracę na temat Romów w Republice Czeskiej w kontekście ich bezpieczeństwa, będącą zarazem jej rozprawą habilitacyjną²³. Sytuacja Romów w byłej Czechosłowacji to szczególny

²⁰ Anna Mirga-Kruszelnicka, Esteban Acuna C., Piotr Trojański (red.), *Education for Remembrance of the Roma Genocide. Scholarship, Commemoration and the Role of Yuth*, Libron, Kraków 2015, ss. 277 + 5 str. kolor. fot, ISBN 978-83-65148-42-1.

²¹ Adam Bartosz, Piotr Borek, Bogusław Gryszkiewicz (red.), *Romowie w Polsce i w Europie. Od dyskryminacji do tolerancji*, Wydawnictwo Edukacyjne, Kraków 2015, ss.263, ISBN 978-83-63590-52-9.

²² Beata A. Orłowska, Piotr Krzyżanowski (red.), *Cyganie/Romowie w Polsce. Dane i współczesne konteksty 1964 roku*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim, Gorzów Wielkopolski 2015, ss. 307, ISBN978-83-63134-87-7.

²³ Elżbieta Szyszlak, *Etniczność w kontekstach bezpieczeństwa. Mniejszość romska*

przypadek grupy w znacznym stopniu marginalizowanej, poddanej rozmaitym zagrożeniom na tle rasistowskim²⁴.

Z inicjatywy aktywnie zajmującej się sprawami rumuńskich Romów fundacji NOMADA ukazał się szczególnie przewodnik-poradnik dla osób i instytucji, mających urzędowe kontakty z tymi uciążliwymi dla urzędów emigrantami²⁵. Przewodnik pokazuje sytuację romskiej mniejszości na tle krajów europejskich, próbuje wyjaśniać przyczyny migracji, wskazuje na prawne aspekty sytuacji emigrantów w Polsce, ich prawa i możliwości pomocy w adaptacji do życia w nowym kraju.

Radomskie Stowarzyszenie Romów „Romano Waś” wydało album zatytułowany *Cyganie/Romowie. Znikający świat*²⁶. Jest to zbiór zdjęć autorstwa Andrzeja Grzymały-Kazłowskiego, znanego kolekcjonera cyganianów, twórcy prywatnego Muzeum Kultury Romów w Warszawie, jednocześnie znawcy romskiej kultury, wieloletniego urzędnika zajmującego się sprawami Romów na ministerialnym szczeblu. Album zdjęć własnych Grzymała-Kazłowski „okrasil” licznymi fotografiami i pocztówkami archiwalnymi. Publikacja składa się z części: *Dzieciństwo, Dojrzałość, Starość*. Każdy rozdział zaopatrzone jest komentarzem Autora a całość jest dedykowana zmarłemu w tym samym roku Karolowi Parno Gierlińskiemu.

Tarnowskie Muzeum Okręgowe wydało kolejne dwie drobne publikacje. To drugie (zmienione) wydanie broszury autorstwa Adama Bartosza, *Małopolski szlak martyrologii Romów*²⁷ (I wyd. 2010) oraz pokonkursowy tomik poezji o tematyce romskiej²⁸. Jest to trzeci już tomik wierszy, które zostały wyróżnione w Międzynarodowym Konkursie Poezji o Tematyce Romskiej im. Papuszy „O Złote Pióro Papuszy”, organizowanym przez tarnowskie Muzeum Okręgowe.

Kolejny tom „Studiów Romologica” (nr 8/2015) w części tematycznej poświęcony jest romskim organizacjom i polityce romskiej²⁹. W roku 2015 ukazały się też kolejne 4 numery „Dialogu/Pheniben”, nadal wychodzi „Ro-

w Republice Czeskiej, Oficyna Wydawnicza ARBORETUM, Wrocław 2015, ss. 232, ISBN 978-83-62563-50-0.

²⁴ Recenzja Marcina Szewczyka, zob. w niniejszym numerze „Studiów Romologica”.

²⁵ *Romowie rumuńscy w Polsce. Przewodnik do pracy ze społecznością*, NOMADA Stowarzyszenie, Wrocław 2015, ss. 140, ISBN 978-83-933000-3-7.

²⁶ Andrzej Grzymała-Kazłowski, *Cyganie/Romowie. Znikający świat*, Radomskie Stowarzyszenie Romów „Romano Waś”, Radom [2015] bez roku wydania, ss. nieliczbowane, il. 92, ISBN 978-83-939470-3-4.

²⁷ Adam Bartosz, *Małopolski szlak martyrologii Romów*, Muzeum Okręgowe w Tarnowie, Tarnów 2015, ss. 48, ISBN 978-83-62719-92-1.

²⁸ Natalia Gancarz (wyb. i red.), *O Złote Pióro Papuszy*, Muzeum Okręgowe w Tarnowie, Tarnowskie Towarzystwo Kulturalne, Tarnów 2015, ss. 123, ISBN 978-83-62719-29-7.

²⁹ „Studia Romologica”, 2015, 8, ss. 272, ISSN 1689-4758.

mano Atmo” (Szczecinek), natomiast „Kwartalnika Romskiego” wydano tylko dwa numery.

Na koniec może warto wspomnieć o wydanej poza krajem publikacji polskiego autora, mianowicie o tłumaczeniu monografii Lecha Mroza, *Dzieje Cyganów-Romów w Rzeczypospolitej XV-XVIII w.*, Warszawa 2001³⁰.

Dla porządku nieco szerzej o krótko zaanonsowanej w *Studia Romologica* nr 7:2014 na wstępie pominiętą w poprzednim omówieniu („*Studia Romologica*” 7, 2014) pozycję szczególną, wydaną w roku 2013. To od lat zapowiadana przez autora Władka Lasio Iszkiewicza Pierwsza pisana Nowa Konstytucja oraz Kodeks cywilno-karny administracyjny narodu cygańskiego. Taki tytuł nosi jeden z rozdziałów książki opublikowanej przez Fundację Bahtałe Roma w Poznaniu³¹. Jej autor to kierownik niegdyś słynnego zespołu cygańskiego Roma, który w 1978 r., korzystając z zaproszenia na występy w Finlandii, niemal w całości pozostał zagranicą. Lasio obecnie mieszka w Szwecji i tam w ciągu wielu lat spisał swoje wspomnienia, a także uporządkował zasady romanipen w formie – jak to nazwał – Nowej Konstytucji. Jest to publikacja fenomenalna na tle głoszonych przez liderów romskich zasad nieopowiadania o „cygańskich tajemnicach”, a do takich niewątpliwie zaliczyć można ów Kodeks czy Konstytucję. Pierwszym, któremu udało się cygańskie zasady, Kodeks Romanipen, zebrać i uporządkować jest na polu polskiej cyganologii Jerzy Ficowski. Od czasu jego publikacji, następcy Ficowskiego w badaniach nad cygańską obyczajowością już tylko powołują się na ustalenia tegoż Autora, sami nie mając wiele do dodania. Publikacja Iszkiewicza jest zatem świetną formą weryfikacji ustaleń Ficowskiego, spisem zasad cygańskiego Kodeksu z pozycji członka społeczności, która zasadom tym się poddaje. W publikacji Autor zamieścił ponadto spory tekst autobiograficzny oraz, w dość osobliwej formie ułożony, słownik „romsko-polski”. Publikacja Iszkiewicza wyróżnia się jedną, wedle mnie istotną cechą od innych, współczesnych – jej Autor pochodzi z tej generacji, dla której oczywistą rzeczą jest identyfikować się z terminem Cygan, cygański. Prezentowany przez niego Kodeks jest więc Kodeksem cygańskim, nie romskim.

³⁰ Lech Mróz, *Roma-Gypsy Presence in the Polish-Lithuanian Commonwealth 15th–18th centuries*, Central European University Press, Budapest/New York 2015, ss. 322, ISBN 978-615-5053-51-1.

³¹ Lasio Władysław Iszkiewicz, *Księga romska. Autobiografia. Prawo. Słownik*, Fundacja Bahtałe Roma, Poznań 2013, ss. 159, ISBN 839272141-1.